

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”**

***Evoluția istorico-geografică a peisajului și a sistemului de așezări
din nordul Bihorului până la căderea Oradiei***

**Conducător de doctorat:
PROF. UNIV. DR. RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ**

**Student-doctorand:
CIORBA MIHAI**

2026

Sinteza tezei de doctorat

ÉSZAK-BIHAR TÁJ- ÉS TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE NAGYVÁRAD ELESTÉIG

Tartalom

1.A kutatás célja, forrásai és módszere	5
2.TÁJI ÉS TÖRTÉNETI ALAPOK	22
2.1. <i>Tájökológiai adottságok és a térség alapvető szerkezete</i>	22
2.1.1. A középkori Bihar megye tájtörténeti mikrotoponímiai rekonstrukciója	31
2.1.2. Az erdők szerepe és térbeli mintázata Észak-Bihar középkori tájhasználatában	39
2.1.4. A domborzati határjelek és a praedium típusú területek szerepe a középkori Észak-Bihar tájszerkezetében	45
2.1.5. A középkori vízrajzi hálózat és tájhasználat szerepe a bihari térség mikro toponímiájában	46
2.2. <i>Tájökológiai meghatározottság és településszerkezeti örökség Észak-Biharban</i>	48
2.2.1. A honfoglalók megtelepedési mintázata (10. sz.)	55
2.2.2. Nyelvészeti források	65
3. Honfoglalás és a királyi hatalom megszilárdulása Biharban	71
3.1. <i>A Bihari térség első központjai</i>	72
3.2. <i>Tájökológiai determináció, régészeti mintázat és törzsnévi evidencia Észak-Bihar Árpád-kori településhálózatában</i>	79
3.3. <i>Tájökológiai Perifériák és Idegen Telepesek: Az Érmellék benépesítésének királyi stratégiája a 12–13. században</i>	81
2.6. <i>Bihar megye korai jogi-területi formációja az Árpád-korban</i>	87
4. A püspökség és egyházi szervezet	98
5. A középkori úthálózat és a tájhasználat kölcsönhatása Észak-Biharban	142
5.1. <i>Sóutvonal</i>	152
5.2. <i>Hidak</i>	153
5.3. <i>Malmok</i>	154
5.3.1. Középkori malmok Bihar megyében és Várad környékén: jogi státusz, gazdasági integráció és egyházi szerepkör	160
5.4. <i>Vásárok</i>	173
6. A királyi megye igazságszolgáltatási rendszer és településrendszer kölcsönhatása 11–13. században	177
6.1. <i>Piac, jog és térkoordináció az Árpád-kori Bihar megyében – az igazságszolgáltatás és a gazdasági forgalom kölcsönhatása</i>	188
6.1.1. A perbehívás vásári kihirdetése	189
6.1.2. Bihar, mint megyei igazságügyi központ	190
6.1.3. Vásárhálózat és térkoordináció Bihar körül	190
6.2. <i>A vásárnap és a sedria napja: a szerdai tradíció</i>	194
6.3. <i>A sedria szerepe és működése a középkori Magyarországon</i>	195

6.4.A <i>sedria</i> helyszínéül szolgáló települések, történeti áttekintés	199
6.5. <i>Sedria</i> és vásárok kölcsönhatása	207
6.6. Szolgabírák és járások	211
7. Mezővárosok Észak-Biharban	221
7.1. Bihar	222
7.2. Érszalacs	235
7.3. Bihardiószeg	247
7.4. Székelyhid	252
7.5. A mezővárosi fejlődés négy modellje Észak-Biharban: Bihar, Érszalacs, Bihardiószeg és Székelyhid összehasonlító értékelése	263
8. Összegző szintézis Észak-Bihar középkori településhálózatáról	268
Bibliográfia	277
Függelék	295
Térképek jegyzéke	333
Adattár	343
1. (Ér)adony	343
2. Albis	345
3. Apáti	348
4. Bagamér	350
5. Bánk	353
6. Barátpüspöki	355
7. Bihardiószeg	358
8. Császló	361
9. Csépany	363
10. Csokaly	366
11. Egyed / Egyedmonostora	368
12. Érkenéz	371
13. Érmihályfalva	374
14. Érsemjén	383
15. Félegyháza	385
16. Gálospetri	387
17. Gőz	389
18. Györgyegyháza	391

<i>19.Horó</i>	394
<i>20.Kis Kágya (Kágyaegyházás)</i>	396
<i>21.Kincse</i>	398
<i>22.Kóly</i>	399
<i>23.Kozmaháza</i>	401
<i>24.Kútő</i>	403
<i>25.Libő</i>	405
<i>26.Monostor</i>	406
<i>27.Monostorosábrány</i>	408
<i>28.Negyvenszil</i>	412
<i>29.Nyék</i>	414
<i>30.Oláhcsatár</i>	416
<i>31.Pata</i>	418
<i>32.Pelbárthida</i>	419
<i>33.Ragald</i>	422
<i>34.Sámson (Túr)</i>	423
<i>35.Sárfő</i>	426
<i>36.Selénd</i>	428
<i>37.Tárnok</i>	433
<i>38.Tóthfalu</i>	435
<i>39.Tulogd</i>	437
<i>40.Vedresábrány</i>	439

Evoluția istorico-geografică a peisajului și a sistemului de așezări din nordul Bihorului până la căderea Oradiei

Prezenta disertație pornește de la premisa fundamentală că dezvoltarea medievală a nordului Bihorului nu poate fi interpretată ca un fenomen periferic sau întârziat, ci ca un spațiu de tip centru, structurat timpuriu și organizat pe multiple niveluri. Obiectivul cercetării a fost de a evidenția modul în care condițiile eco-peisagistice, instituțiile ecleziastice, administrația regală și infrastructura economică s-au interconectat într-o structură teritorială de lungă durată, care încă din secolele XI–XIII a determinat traiectoriile de evoluție ale regiunii. Particularitatea metodologică a investigației constă în abordarea interdisciplinară: prin integrarea coerentă a datelor arheologice, diplomatice (documentare), de istorie bisericească și de geografie istorică, lucrarea nu reconstruiește istorii izolate ale unor așezări individuale, ci surprinde conexiunile structurale care le-au modelat evoluția.

Analiza fundamentelor peisagistice și istorice a demonstrat că sistemul hidrografic al râurilor Ier și Barcău, posibilitățile oferite de economia de luncă și delimitarea zonelor de câmpie și de coline au determinat încă din perioada timpurie direcțiile și densitatea locuirii. Distribuția spațială a siturilor arheologice, repartiția toponimelor de origine tribală și ocupațională, precum și datele microtoponimice conturează împreună un sistem multipolar, organizat însă conform unei logici clare de tip centru–periferie. Constituirea comitatului regal, organizarea instituțională a Bisericii și transformarea utilizării peisajului nu trebuie înțelese ca procese succesive, ci ca fenomene convergente și reciproc consolidante, care au generat pe termen lung o structură teritorială stabilă.

Examinarea organizării ecleziastice a nuanțat suplimentar acest tablou. Formarea rețelei parohiale nu poate fi interpretată drept un proces spontan, emergent de jos în sus, ci ca o instituționalizare dirijată prin strategie episcopală. Concentrarea timpurie a bisericilor centrale, prezența titlurilor de sfinți de origine bizantină, precum și imaginea stabilă a rețelei parohiale reflectată în registrele dijmelor din secolul al XIV-lea indică faptul că în nordul Bihorului a existat, încă din secolele XI–XIII, o activitate conștientă și sistematică de organizare bisericească. Tipologia parohiilor de tip A–B–C a permis demonstrarea faptului că dezvoltarea târgurilor (oppida) nu a urmat un model unitar, ci s-a configurat la intersecția unor traiectorii economice, ecleziastice și de politică funciară diferite.

În acest sens, organizarea bisericească a funcționat ca unul dintre principalii factori de stabilizare a spațiului medieval nord-bihorean. Episcopia, capitulul, arhidiaconatul și parohiile nu au reprezentat doar instituții religioase, ci și instrumente de ordonare teritorială, de fixare a

comunităților și de integrare a așezărilor în structurile administrative ale regatului. Rețeaua parohială a creat puncte stabile de referință în peisaj, iar bisericile, cimitirele, hramurile și veniturile ecleziastice au contribuit la definirea unei geografii sacre care se suprapunea, în mare măsură, peste geografia politică și economică a comitatului.

O importanță deosebită o are relația dintre Bihar și Oradea. Cele două centre nu trebuie înțelese ca realități ecleziastice concurente, ci ca poli succesivi și complementari ai aceleiași structuri episcopale. Bihar a reprezentat nucleul instituțional timpuriu, legat de organizarea comitatensă și de începuturile episcopiei, în timp ce Oradea a devenit treptat centrul episcopal consolidat, favorizat de poziția sa mai bună în rețeaua drumurilor, de apropierea față de zonele dense de locuire și de dezvoltarea cultului Sfântului Ladislau. Această deplasare a centrului de greutate nu a anulat rolul vechiului centru biharian, ci a creat o structură bipolară, în care tradiția instituțională și dinamica spațială s-au completat reciproc.

Registrele dijmelor papale din secolul al XIV-lea confirmă faptul că, până în această perioadă, rețeaua parohială era deja bine articulată. Prezența unui număr mare de parohii, diferențele dintre veniturile preoților și menționarea unor comunități cu capacitate fiscală distinctă arată că structura ecleziastică reflecta fidel ierarhia așezărilor. Parohiile mai bogate, cu venituri ridicate, mai mulți clerici sau infrastructură liturgică dezvoltată, corespundeau unor centre economice și administrative mai puternice, în timp ce parohiile cu venituri modeste indicau comunități rurale mai mici, integrate însă în același sistem instituțional.

Tipologia A–B–C permite tocmai surprinderea acestor diferențe. Parohiile de tip A, precum Bihar, se disting prin venituri ridicate, continuitate instituțională, mai mulți clerici și o infrastructură religioasă complexă. Ele indică așezări cu rol central, în care funcția ecleziastică se împletea cu cea administrativă, juridică și economică. Parohiile de tip B reflectă un nivel intermediar de dezvoltare: comunități stabile, cu funcții locale clare, dar fără complexitatea instituțională a marilor centre. Parohiile de tip C aparțin mai ales satelor obișnuite sau zonelor periferice, unde biserica asigura integrarea religioasă a comunității, fără a genera însă o dezvoltare urbană propriu-zisă.

Această diferențiere arată că apariția târgurilor nord-bihorene nu poate fi explicată printr-o singură cauză. În unele cazuri, cum este Biharul, vechimea instituțională, episcopia și funcția comitatensă au determinat o dezvoltare de tip „de sus în jos”, în care statutul central a precedat formele clasice ale urbanizării târzii. În alte cazuri, precum Sălacea, dinamica economică, prezența hospesilor, drumurile comerciale și funcțiile de piață au fost mai importante decât infrastructura ecleziastică propriu-zisă. La Diosig, dezvoltarea s-a sprijinit pe un amestec de factori economici, ecleziastici și nobiliari, dar a fost limitată de schimbările de politică funciară.

La Săcueni, în schimb, poziția favorabilă la intersecția drumurilor, funcția de trecere și susținerea unei politici domeniiale coerente au favorizat consolidarea unei traiectorii urbane mai stabile.

Prin urmare, organizarea ecleziastică nu a fost un fenomen secundar în evoluția așezărilor, ci unul dintre mecanismele fundamentale prin care spațiul nord-bihorean a fost integrat, ierarhizat și stabilizat. Parohiile au funcționat ca indicatori ai densității demografice, ai capacității economice și ai gradului de instituționalizare locală. În același timp, ele au contribuit la fixarea memoriei comunitare, la consolidarea identității locale și la transformarea unor nuclee rurale în centre cu funcții multiple. Astfel, analiza ecleziastică completează perspectiva peisagistică, arheologică și economică, demonstrând că sistemul de așezări din nordul Bihorului s-a format prin suprapunerea treptată a mai multor logici: logica mediului, logica puterii regale, logica domeniială și logica instituțională a Bisericii.

Analiza infrastructurii de transport și economice a evidențiat că rețeaua de drumuri, punctele vamale, podurile și morile nu doar reflectau ierarhia existentă a așezărilor, ci au contribuit activ la modelarea acesteia. Traseele organizate de-a lungul punctelor de trecere și a culoarelor obligatorii impuse de condițiile hidrografice au generat noduri de circulație din care s-au dezvoltat centre vamale și târguri, ulterior nuclee urbane. Axele regionale ale comerțului cu sare, precum și rolul juridic și economic al locurilor de moară (locus molendini) demonstrează că utilizarea peisajului, politica funciară ecleziastică și deciziile regale au funcționat ca un sistem integrat.

În nordul Bihorului, drumurile medievale nu pot fi înțelese independent de structura naturală a peisajului. Cursurile de apă, mlaștinile, luncile inundabile și zonele de trecere practicabile au impus direcții preferențiale de circulație, canalizând deplasarea oamenilor, a mărfurilor și a autorității spre anumite puncte-cheie. Astfel, vadurile, podurile și pasajele controlabile au devenit locuri de concentrare economică și juridică. Acolo unde circulația era obligată să se restrângă într-un punct de trecere, au apărut premisele pentru instituirea vămii, pentru organizarea pieței și pentru consolidarea unei așezări cu funcții superioare.

În acest context, comerțul cu sare a avut un rol deosebit în structurarea spațiului regional. Traseele care legau zonele de proveniență a sării de piețele și centrele de consum au transformat anumite localități în noduri de tranzit și redistribuire. Sălacea, Olaszi, Săcueni, Sălard, Bihar și Oradea nu au fost simple puncte pe hartă, ci verigi ale unei rețele economice mai largi, în care circulația sării, perceperea vămilor, controlul podurilor și organizarea târgurilor se susțineau reciproc. Prezența acestor funcții a contribuit la diferențierea așezărilor și la apariția unor centre cu rol regional.

Vămile au reprezentat un instrument esențial al acestei integrări. Ele nu indicau doar intensitatea circulației comerciale, ci și capacitatea puterii regale sau domeniiale de a controla spațiul, de a fiscaliza schimburile și de a transforma avantajele geografice în resurse politice și economice. Un punct vamal presupunea existența unui trafic regulat, a unei autorități capabile să îl supravegheze și a unei comunități locale suficient de stabile pentru a susține funcțiile administrative și economice asociate. Prin urmare, vama a funcționat ca un marker al dezvoltării, dar și ca un factor de stimulare a acesteia.

Podurile au avut o semnificație asemănătoare. Într-un peisaj dominat de ape, mlaștini și lunci inundabile, podul nu era doar o construcție tehnică, ci un element de control teritorial. El concentra circulația, facilita legătura dintre zone diferite ale comitatului și putea genera venituri prin taxe sau drepturi de trecere. Localitățile aflate în apropierea podurilor au beneficiat de această poziție, deoarece au devenit puncte de întâlnire între drum, apă, comerț și administrație. În acest fel, infrastructura de trecere a contribuit direct la formarea ierarhiei așezărilor.

Morile completează această imagine printr-o dimensiune economică și juridică aparte. Moara medievală nu era doar un instrument de prelucrare a cerealelor, ci un punct de concentrare a resurselor, a drepturilor de apă și a relațiilor de proprietate. Noțiunea de locus molendini arată că locul de moară era perceput ca o unitate juridică distinctă, legată de dreptul de construire, de folosirea apei, de accesul la drumuri și de exploatarea economică a comunității. Din acest motiv, malomhelyul trebuie înțeles ca parte a infrastructurii teritoriale, nu doar ca un simplu element tehnic al gospodăriei rurale.

Integrarea morilor în domeniile ecleziastice și nobiliare demonstrează că exploatarea economică a peisajului era atent reglementată. Acolo unde existau cursuri de apă controlabile și comunități agricole stabile, moara devenea un punct de acumulare a veniturilor și un mijloc de consolidare a autorității proprietarului. În același timp, existența unei mori presupunea drumuri de acces, populație dependentă de serviciile sale și o anumită densitate a producției agricole. Astfel, morile indică nu numai folosirea resurselor hidrografice, ci și gradul de maturizare economică a unei așezări.

Prin urmare, drumurile, vămile, podurile și morile au funcționat împreună ca un sistem de organizare a spațiului. Ele au legat centrele de periferii, au conectat zonele agricole cu cele comerciale, au transformat punctele de trecere în noduri de putere și au contribuit la apariția unor centre cu funcții multiple. În acest sistem, peisajul natural a oferit cadrul, dar intervenția regală, politica domeniială și organizarea ecleziastică au transformat acest cadru într-o rețea economică și instituțională coerentă.

Această perspectivă permite reinterpretarea dezvoltării așezărilor nord-bihorene ca rezultat al unei interacțiuni permanente între geografie, circulație și autoritate. Centrele care au reușit să concentreze mai multe funcții — drum, vad sau pod, vamă, piață, moară, parohie și eventual sediu de judecată — au dobândit un avantaj structural față de satele obișnuite. De aici s-a născut diferențierea dintre așezările rurale simple, centrele economice locale și târgurile cu funcții regionale. În consecință, ierarhia településhálózatului nu a fost doar moștenită, ci a fost produsă continuu prin funcționarea infrastructurii.

În ansamblu, analiza infrastructurii de transport și economice arată că nordul Bihorului medieval a fost un spațiu organizat prin circulație. Apele nu au reprezentat doar obstacole, ci și axe de orientare; podurile și vadurile nu au fost simple soluții tehnice, ci puncte de control; vămile nu au fost doar surse fiscale, ci instrumente de integrare; iar morile nu au fost doar instalații economice, ci repere juridice și teritoriale. Toate aceste elemente au contribuit la formarea unei structuri regionale stabile, în care utilizarea peisajului, economia domenală, autoritatea regală și instituțiile ecleziastice au funcționat ca părți ale aceluiași mecanism istoric. Pe baza acestor constatări, nordul Bihorului nu apare doar ca un studiu de caz regional bine documentat, ci ca un teritoriu-model în care mecanismele fundamentale ale organizării spațiale medievale pot fi observate cu o claritate deosebită. Ierarhia rețelei parohiale, traiectoriile diferențiate de dezvoltare ale târgurilor și importanța ecleziastică a Bihorului conturează împreună un complex regional de tip centru, care a exercitat un rol structural determinant în partea estică a Regatului Ungariei.

Investigarea sistemului de justiție al comitatului Bihor în perioada arpadiană a urmărit să evidențieze modul în care practica juridică regală a contribuit la configurarea rețelei de așezări, a axelor de circulație și a locurilor centrale ale regiunii. Analiza s-a bazat pe materialul procesual din *Regestrum Varadinense*, pe activitatea comiților și a comiților curiali (curialis comes), precum și pe funcționarea aparatului format din bilotus și pristaldus, reconstituind un sistem judiciar delegat, organizat pe trei niveluri. Acest sistem nu a funcționat ca o jurisdicție comitatensă autonomă, ci ca o proiecție descentralizată, dar strict controlată, a autorității regale, în cadrul căreia, încă de la începutul secolului al XIII-lea, s-au diferențiat clar rolurile comitelui integrat în elita curții regale și ale comitelui curial responsabil de administrația locală. Această diferențiere poate fi considerată un precursor al structurii ulterioare vicecomitale–judecătorești, demonstrând că segmentarea spațială a administrației comitatense se sprijinea pe practici deja consolidate în epoca timpurie.

Unul dintre rezultatele inovatoare ale capitolului constă în corelarea practicii juridice cu coordonarea spațială. Practica convocării părților la judecată prin proclamare publică în cadrul târgurilor („per fora et provinciam”) demonstrează că justiția comitatensă utiliza în mod conștient piețele drept infrastructură de comunicare. Ziua de târg nu reprezenta doar un eveniment economic, ci și un forum instituționalizat al publicității juridice, fapt susținut în cazul Bihorului de coincidența dintre ziua de târg de miercuri și ziua sedriei desfășurate tot miercurea. Configurația geografică a procedurilor judiciare conturează un ax tripartit Biharia–teren–Oradea: inițierea cauzelor avea loc în centrul comitatens, administrarea probatoriului se desfășura în locații de teren, iar autentificarea hotărârilor era realizată la Oradea. Acest model mobil, dar în același timp riguros structurat, a consolidat simultan rolul central al Bihorului ca sediu comitatens și funcția de loc autentic (*locus credibilis*) a Oradei, contribuind pe termen lung la stabilizarea structurii ierarhice a rețelei de așezări din regiune. Amplasarea sediilor de sedrie în proximitatea nodurilor de circulație, precum și conexiunile acestora cu rutele sării, punctele vamale și rețeaua de târguri indică faptul că justiția nu doar urma axele de trafic și economice existente, ci le modela activ.

Analiza dezvoltării târgurilor (*oppidum*) a întărit constatarea că rețeaua de așezări din nordul Bihorului nu a fost rezultatul unei „creșteri” economice spontane, ci al unui proces spațial structurat, dirijat de factori multipli. Prin examinarea traiectoriilor diferite ale localităților Biharia, Sălacea, Diosig și Săcuieni, se poate demonstra că categoria de târg nu desemnează un statut juridic uniform, ci acoperă configurații funcționale și instituționale variate. În cazul Bihariei, continuitatea arheologică, centrul fortificat de tip pământ, precum și funcțiile comitatense și episcopale conturează imaginea unui centru timpuriu, plurimorf. Dezvoltarea Sălacei s-a articulat de-a lungul axei comerciale și logistice legate de drumul sării, în timp ce Diosigul reflectă traiectoria întreruptă a urbanizării unui puternic centru gentilitar. În schimb, în cazul Săcuienului poate fi reconstruită întreaga evoluție a unei așezări de tip târg, care a culminat în secolul al XVI-lea prin asumarea unui rol regional central.

Această comparație arată că termenul de *oppidum* trebuie utilizat cu precauție, deoarece el nu exprimă întotdeauna același nivel de dezvoltare urbană, aceeași structură instituțională sau aceeași autonomie economică. În nordul Bihorului, târgurile s-au format prin acumularea unor funcții diferite: funcție administrativă, funcție ecleziastică, funcție de piață, funcție vamală, funcție de tranzit și funcție domenală. Unele așezări au pornit de la un nucleu instituțional timpuriu, altele de la avantajul poziției comerciale, iar altele de la inițiativa unei familii nobiliare sau de la reorganizarea unui domeniu. Prin urmare, dezvoltarea lor nu poate fi redusă la un singur model explicativ.

Biharia reprezintă cazul cel mai complex, deoarece statutul ei depășește în mare măsură categoria obișnuită a târgului medieval. Așezarea a funcționat încă din epoca timpurie ca centru comitatens, punct de referință al puterii regale și, pentru o perioadă, ca nucleu al organizării episcopale. Fortificația de pământ, continuitatea arheologică și rolul juridic al localității indică existența unei centralități mai vechi decât urbanizarea târzie. În cazul Bihariei, dezvoltarea nu pornește de la sat spre târg, ci de la un centru politico-administrativ timpuriu spre o formă de centralitate locală adaptată condițiilor medievale târzii. Tocmai de aceea, Biharia nu poate fi interpretată ca un oppidum tipic, ci ca un centru vechi, cu funcții suprapuse, a cărui importanță s-a modificat după mutarea centrului episcopal la Oradea, fără a dispărea complet.

Sălacea ilustrează un alt tip de evoluție. Aici, factorul decisiv a fost poziția pe axele de circulație și în special legătura cu drumurile sării. Funcțiile comerciale, prezența hospesilor, circulația mărfurilor și integrarea în rețeaua fiscală a regatului au creat condițiile formării unui centru cu profil economic pronunțat. Sălacea nu s-a dezvoltat în primul rând ca centru administrativ sau ecleziastic major, ci ca punct de tranzit, redistribuire și control al circulației. În acest caz, târgul apare ca rezultat al mobilității comerciale și al valorificării unei poziții geografice favorabile, situate la contactul dintre zone de producție, drumuri regionale și culoare obligatorii de trecere.

Diosigul oferă imaginea unei urbanizări promițătoare, dar întrerupte. Puterea centrului gentilitar, funcțiile domeniiale, resursele economice și poziția favorabilă ar fi putut susține o evoluție urbană mai accentuată. Totuși, schimbările de proprietate, reorganizarea politică a domeniului și transferul treptat al centrului de greutate către alte localități au împiedicat consolidarea deplină a acestei traiectorii. Diosigul rămâne astfel exemplul unui centru cu potențial ridicat, dar a cărui dezvoltare a fost limitată de instabilitatea raporturilor funciare și de transformările interne ale aristocrației locale.

Săcuieniul reprezintă, în schimb, modelul cel mai clar al unei evoluții târzii, dar coerente, spre statutul de centru regional. Poziția sa la intersecția drumurilor, funcția de trecere, existența unei piețe, rolul vamal și susținerea unei politici domeniiale mai stabile au permis acumularea treptată a funcțiilor urbane. Spre deosebire de Biharia, unde centralitatea era moștenită din perioada timpurie, sau de Sălacea, unde accentul cade pe tranzit și comerț, Săcuieniul a ajuns la maturitate printr-un proces cumulativ, în care circulația, domeniul nobiliar, parohia și piața au acționat împreună. De aceea, în secolul al XVI-lea, localitatea poate fi interpretată ca unul dintre cele mai clare exemple de centralitate regională târzie din nordul Bihorului.

Prin compararea acestor patru cazuri se observă că dezvoltarea târgurilor nord-bihorene nu a urmat o schemă liniară de la sat la oraș. Mai degrabă, fiecare centru a rezultat dintr-o

combinație specifică de factori. În Biharia a dominat moștenirea instituțională a comitatului și a episcopiei; în Sălacea, circulația comercială și drumul sării; în Diosig, puterea gentilitară și apoi limitele ei; în Săcuieni, acumularea târzie a funcțiilor economice, vamale și domeniiale. Această diversitate confirmă faptul că oppidum-ul medieval nu trebuie privit ca o categorie rigidă, ci ca o realitate funcțională flexibilă, dependentă de contextul local.

În același timp, analiza celor patru târguri arată că urbanizarea nord-bihoreană a fost strâns legată de infrastructura regională. Drumurile, podurile, vămile, piețele, morile și parohiile au funcționat ca elemente de selecție și ierarhizare. Așezările care au reușit să concentreze mai multe asemenea funcții au dobândit un avantaj structural față de localitățile rurale obișnuite. Astfel, târgurile nu au apărut doar acolo unde exista surplus economic, ci mai ales acolo unde surplusul putea fi colectat, redistribuit, fiscalizat și integrat într-o rețea instituțională mai largă. Prin urmare, dezvoltarea oppida-lor din nordul Bihorului trebuie înțeleasă ca expresie a unei geografii istorice complexe. Peisajul a oferit cadrul natural al circulației și al producției; puterea regală și nobilă a organizat controlul asupra drumurilor, vămilelor și domeniilor; Biserica a asigurat stabilitatea parohială și integrarea comunitară; iar piața a transformat aceste condiții într-o ierarhie funcțională a așezărilor. În această perspectivă, Biharia, Sălacea, Diosig și Săcuieni nu reprezintă simple exemple locale, ci patru modele diferite ale aceluiași proces regional: transformarea unei rețele rurale într-un sistem articulat de centre economice, juridice și instituționale.

Noutatea metodologică a capitolului rezidă în aplicarea critică a unui sistem de criterii pentru definirea târgurilor: interpretarea conjugată a indicatorilor juridici, economici și ecleziastici a permis elaborarea unei tipologii diferențiate a așezărilor. Structura pluribisericească, prezența administrațiilor de altare și densitatea aparatului parohial evidențiază dimensiunea ecleziastică a procesului de urbanizare și subliniază faptul că, în configurarea ierarhiei așezărilor, deciziile de politică bisericească și strategiile funciare au avut o pondere cel puțin egală cu potențialul economic.

Sinteza generală a disertației demonstrează că evoluția medievală a nordului Bihorului nu a reprezentat o adaptare periferică, ci un proces de centralitate organizat conștient și integrat pe multiple niveluri. Interacțiunea dintre condițiile peisagistice, instituțiile ecleziastice, administrația regală, rețeaua de drumuri și structurile târgurilor a generat încă din secolele XI–XIII o ierarhie stabilă. Rețeaua parohială s-a constituit prin strategie episcopală, justiția s-a articulat în jurul axelor comerciale și de circulație, iar infrastructura economică a modelat activ ierarhia așezărilor. În acest sistem, Biharia nu a funcționat doar ca centru comitatens, ci ca nod ecleziastic și administrativ în jurul căruia rețelele juridice, economice și bisericești ale regiunii

s-au organizat concentric. Contribuția esențială a lucrării constă în demonstrarea faptului că nordul Bihorului poate fi interpretat, în cadrul Regatului medieval al Ungariei, drept un spațiu central structurat timpuriu și dens articulat instituțional, a cărui funcționare poate fi înțeleasă adecvat doar printr-o abordare complexă și interdisciplinară.

Această concluzie rezultă din corelarea mai multor categorii de surse și metode: analiza peisajului, distribuția siturilor arheologice, structura toponimică, documentele diplomatice, registrele dijmelor papale, datele privind rețeaua de drumuri, vămile, podurile, morile și dezvoltarea târgurilor. Fiecare dintre aceste niveluri de analiză confirmă aceeași realitate istorică: nordul Bihorului nu a evoluat ca o margine slab integrată a regatului, ci ca o regiune în care mediul natural, puterea regală, Biserica și economia de tranzit au produs împreună o structură teritorială coerentă.

În centrul acestei structuri s-a aflat Biharia, a cărei importanță nu poate fi redusă la statutul de simplă așezare rurală sau la categoria târzie de oppidum. Fortificația de pământ, continuitatea arheologică, funcția comitatensă, rolul episcopal timpuriu și legătura cu principalele axe de circulație arată că Biharia a reprezentat un centru istoric plurifuncțional. Chiar și după mutarea centrului episcopal la Oradea, vechiul nucleu biharian a continuat să funcționeze ca reper administrativ, juridic și economic, păstrând o centralitate regională proprie.

În același timp, analiza demonstrează că centralitatea nord-bihoreană nu a fost concentrată într-un singur punct, ci s-a organizat într-o rețea. Oradea, Sălacea, Diosig, Săcuieni, Sălard și celelalte centre locale au preluat și au dezvoltat funcții diferite: episcopale, comerciale, vamale, domeniiale, parohiale sau judiciare. Această distribuție a funcțiilor a creat un sistem policentric, în care ierarhia așezărilor nu depindea exclusiv de mărimea demografică, ci de capacitatea fiecărei localități de a concentra circulație, venituri, instituții și autoritate.

Un rezultat important al cercetării este reinterpretarea relației dintre peisaj și instituții. Hidrografia Ierului și a Barcăului, luncile inundabile, terasele mai înalte, pădurile, zonele mlăștinoase și culoarele naturale de trecere nu au fost simple condiții geografice, ci elemente active în formarea rețelei de așezări. Puterea regală și Biserica nu au creat structurile teritoriale în afara acestui cadru natural, ci au folosit selectiv avantajele lui: au fixat centrele în puncte de trecere, au controlat drumurile și vadurile, au susținut piețele și vămile, au integrat periferiile prin colonizare și au stabilizat comunitățile prin rețeaua parohială.

Prin urmare, organizarea medievală a nordului Bihorului trebuie înțeleasă ca rezultat al unei suprapuneri de logici. Logica peisajului a orientat locuirea și circulația; logica regală a impus controlul comitatens, fiscal și juridic; logica ecleziastică a creat o rețea parohială stabilă; logica economică a valorificat drumurile, sarea, morile, podurile și târgurile; iar logica domeniială a

modelat dezvoltarea unor centre locale în funcție de interesele nobiliare și ecleziastice. Tocmai această suprapunere explică stabilitatea pe termen lung a sistemului.

În acest cadru, târgurile nord-bihorene nu apar ca simple rezultate ale creșterii economice spontane, ci ca forme diferite de centralitate. Biharia exprimă modelul centrului vechi, cu funcții comitatense și ecleziastice; Sălacea ilustrează centralitatea comercială legată de drumul sării și de hospesi; Diosigul arată limitele unei urbanizări gentilic-domeniale întrerupte; iar Săcuieniul reprezintă maturizarea târzie a unui centru regional bazat pe drumuri, vamă, piață și politică domeniială coerentă. Aceste modele confirmă că oppidum-ul nu trebuie privit ca o categorie uniformă, ci ca o realitate funcțională variabilă.

Astfel, contribuția principală a disertației constă în propunerea unui model interpretativ integrat pentru nordul Bihorului medieval. Acest model depășește explicațiile bazate exclusiv pe geografie, etnicitate, economie sau instituții și arată că evoluția regiunii poate fi înțeleasă doar prin analiza interacțiunii dintre toate aceste elemente. Nordul Bihorului apare, în această perspectivă, ca un spațiu de contact, de circulație și de organizare instituțională densă, în care centralitatea s-a construit treptat, dar conștient, prin articularea mediului natural cu strategiile regale, ecleziastice și domeniiale.

În concluzie, lucrarea demonstrează că nordul Bihorului a avut un rol structural în cadrul Regatului medieval al Ungariei. Nu a fost o zonă marginală, definită prin dependență față de centre exterioare, ci o regiune cu propriile mecanisme de organizare, cu centre istorice timpurii, cu rețele economice și juridice active și cu o infrastructură ecleziastică stabilă. Funcționarea sa poate fi explicată doar printr-o abordare interdisciplinară, care pune în relație peisajul, arheologia, toponimia, instituțiile, economia și dinamica urbanizării. Prin această perspectivă, disertația oferă nu doar o reconstrucție a trecutului medieval nord-bihorean, ci și un model de analiză pentru înțelegerea formării spațiilor regionale în Europa Centrală medievală.

Bibliografie

Surse arhivistice

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Diplomatikai Levéltár (DL), Q szekció

Q 320 – Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak (F), KKOL, *Cista comitatum*

Q 200 – Ujhelyi család

Q 154 – Radvánszky család (sajókazai)

Q 206 – Zichy család (zsélyi)

Kincstári levéltár (E)

E 156 – a. (*Registrata*)

E 156 – b. (*Irregistrata*)

Magyar Kamara Archívuma (MKA)

Q 312 – *Acta Paulinorum*

Q 332 – *Acta ecclesiastica ordinum et monialium*

Nagyváradai Római Katolikus Püspökség Levéltára (NRKPL)

Q 320 – Bihar fond (oklevélkibocsátó: Bihar megye)

Surse publicate

1. *A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára*, I–III., Benkő Loránd (főszerk.), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
2. *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára I-V*, Géresi Kálmán (szerk.), Budapest, 1882-1885.
3. *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára, I*, Nagy Gyula (Szerk.), Budapest, 1887.
4. *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I-II*, Barabás Samu (Szerk.), 1206–1437, Budapest, 1895.
5. *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII*, (Szerk.) Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Döry Ferenc Pest–Budapest 1871–1931.
6. *Anjou-kori oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustranta*. I., II., III., IV., V., VII., VIII., IX., XI., XXIII. Kristó Gyula (szerk.), Budapest, 1990–1999.
7. *Anjou-kori Oklevéltár. I–XL*. Kristó Gyula, (Szerk.), Budapest–Szeged, 1990-2014.

8. *Anjou-kori okmánytár I–VII, (Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk.):* Nagy Imre, Nagy Gyula. Budapest 1878–1920.
9. Anonymus: *Gesta Hungarorum*, Pais Dezső fordítása alapján. Budapest, 1977.
10. *Árpádkori oklevelek 1095–1301*, Kubinyi Ferencz, Ifj. (Szerk.), Pest, 1867.
11. *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII*, Wenzel Gusztáv (Szerk.), Pest, 1860-1874.
12. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, Szentpétery Imre (Szerk.), I-II kötet 4 f., Budapest, 1923-1943.
13. *Az Erdélyi Fejedelmek királyi könyvei I* (Szerk.), Jakó Zsigmond-Fejér Tamás- Rác Etelka- Szász Anikó: (1569-1602, Kolozsvár, 2005.
14. *Az Erdődy család bécsi levéltárának középkori oklevélregesztái 1001–1387*, B. Halász Éva–Piti Ferenc (Szerk.), Budapest–Szeged 2019.
15. *Decreta Regni Hungariae : Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*, Franciscus Döry (Szerk.), Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 11. Budapest, 1976.
16. *Documente privind istoria României. C. Transilvania, veacul XI — XIII. vol. I—II.* Bucuresti 1951— 1952.
17. *Erdélyi Okmánytár I–V.* (szerk.), Jakó Zsigmond – Hegyi Géza – W. Kovács András: Budapest, 1997–2021.
18. *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius I–VIII.*, (Szerk.): Nagy Imre–Páur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső, Győr, 1865-1891.
19. Herpay Gábor: *Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái.* Debrecen, 1916.
20. Iványi Béla: *A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára.* Szeged, 1931.
21. *Kálmán király törvénykönyve.* In: Corpus Iuris Hungarici. I. köt. Budapest, Franklin-Társulat, 1899.
22. Katona István: *Historia regum stirpis Arpadianae*, Pestini, 1780.
23. *Liber Confraternitatis Sancti Spiritus De Urbe. A római Szentlélek Társulat anyakönyve. 1446–1523.* Mon. Vat. Hun. I/5, Budapest, 1889.
24. Lukcsics Pál: *XV. századi pápák oklevelei* 2. kötet - A Római Magyar Történeti Intézet kiadványai 2. Budapest, 1938.
25. *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez.* I–III. köt. Budapest, 1919–1938.

26. *Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai.* 1281–1375., Budapest, 1887. Monumente. Vaticana. Hungaria, I/1.
27. *Török–magyar oklevéltár 1533–1789*, Karácson Imre (ford.), Budapest, Stephaneum Nyomda R. T., 1914. 247-257.
28. *Zsigmondkori oklevéltár I–XII. köt.*, Borsa Iván (szerk.): Budapest: Magyar Országos Levéltár, 1951–2008. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok)

Bibliografie

1. Andrassy Ernő: *Az Érmellék madárvilága*, In: Aquila 63-64, 1956-1957.
2. Bácskai Vera: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*, Budapest, Osiris, 2002.
3. Bajkai Rozália: *Késő avar kori település Hajdúnánás határában II. Hajdúnánás, Fekete-halom, 41.*, In: Angi János – Lakner Lajos (Szerk.), *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, Debrecen, 2015.
4. Bárány Attila: *Adalékok az Ákos-nemzetség bihari birtokainak településtörténetéhez*, In Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica Tomus IX. - Fasciculus 3/ 2004, 26.
5. Batthyány Ignác: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae*, Gyulafehérvár, 1827.
6. Béli Gábor: *A nemesek négy bírója: a szolgabírók működésének első korszaka, 1268-1351.* Budapest, Dialóg Campus, PTE ÁJK, 2008.
7. Bencze Ünige: *A marosszentkirályi pálosok és birtokaik: Egy tájrégészeti kutatás előzetes eredményei és további lehetősége*, In: *Certamen*, IX (2022). 171–191, 2022.
8. Bencze Ünige: *Tájhasználat a kolozsmonostori bencés apátság Kajántó-völgyi birtokain (Land Use on the Kajántó Valley Properties of Kolozsmonostor Benedictine Abbey)*, In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem-és Régiségtárából*, 2019,
9. Benedek Zoltán: *Érmellék*, Orosháza 1996.
10. Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* I–III. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
11. Benkő Loránd: *Adalékok a székegyek korai történetéhez.* In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*, 1996, 60.
12. Benkő Loránd: *Név és történelem: Tanulmányok az Árpád-korról.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
13. Bíró Béla: *Egy bizánci bronz-amulett* In: Roska Márton (Szerk.): *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából*, Kolozsvár, 1942.

14. Bóna István: *A honfoglalás kori Erdély a régészeti kutatások fényében*, In: Halász Péter (Szerk.) *Honismeret*, XXIV. 1996/5, 14.
15. Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971.
16. Buessow, Johann: *The Municipal Compound in Late Ottoman Gaza: Local Appropriations of a Tanzimat Institution and Their Visual and Material Communication*, In Ben-Bassat, Yuval- Buessow, Johann (Szerk.): *From the Household to the Wider World*, Tübingen, 2023. 179–194.
17. Bulzan Sorin: *Cronica cercatărilor aheologice din România, campania 2012*, Institutul Național al Patrimoniului, 2013-2014.
<https://cronica.cimec.ro/Public/Detalii.php?k=5040&d=Biharia-Bihar-str-Cetatii-Autostrada-Transilvania-tronson-3-C-km-59+450-59+700-2012> letöltve 2023.12.27.
18. Bunyitay Vincze (Szerk.): *Schematismus Historicus Venerabilis Cleri Diocesis Magno-Varadiensis Latinorum*, Nagyvárad. 1896.
19. Bunyitay Vincze: *A váradai káptalan legrégebbi statútumai*, Nagyvárad, 1886.
20. Bunyitay Vincze: *A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig*. I–III. köt. Budapest, 1883.
21. Buzás Gergely: *Az Árpád-kori Egri Püspöki Központ Kialakulása*, In: *Archaeologiai Értesítő* 145, 2020, 101–136.
22. C. Tóth Norbert: *A nemesi megye a középkori Magyarországon. Öt megye példája*. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi szemle: társadalom, tudomány, művészet*. 45 (4) kötet 45 2010.
23. C. Tóth Norbert: *Lehetőségek és feladatok a középkori járások kutatásában*. Századok. 141 (2) kötet 141, 2007.
24. C. Tóth Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban*. Nyíregyháza, Szabolcs Községért Kult. Közhasznú Közalapítvány, 2008.
25. Chidioșan, Nicolae –Ordentlich, Ivan: *Un templu-megaron din epoca bronzului descoperit la Salacea*, *Crisia* 5, 1975.
26. Chidioșan, Nicolae: *Mormântul din perioada feudalismului de la Galoșpetreu*, 1965.
27. Ciorba Mihai: *The development of the Northern Bihor County's settlement system in the 9th-11th centuries*, In: *6th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Science and Arts*, SGEM 2019, Conference Proceedings, Vol 6, 57-65.
28. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tomus. I-XI, Fejér, Georgius (Szerk.), Buda, 1829-1844.

29. Cosma, Călin: *Vestul și nord-vestul României în secolele VIII-X d. H.*, 2002.
30. Cosma, Călin: *Weapons, and harness from the 5-th – 10-th centuries in the Carpathian Basin*, In *Interferențe etnice și culturale în milenii I. A CHR-I. P. CHR*, XXII, Kolozsvár, 2015.
31. Cosma, Călin: *Weapons, and harness from the 5-th – 10-th centuries in the Carpathian Basin*, In *Interferențe etnice și culturale în milenii I. A CHR-I. P. CHR*, XXII, Kolozsvár, 2015.
32. Cozma, Calin - Dobos Alpár - Rustoiu, T. Gabriel –Rustoiu, Aurel - Oargă, Ovidiu: *Războinici în Transilvania din epoca avară*, Kolozsvár, 2013.,
33. Csánki Dezső – Fekete Nagy Antal: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–V. köt. Budapest, 1890–1913.
34. Csorba Mihály: *Adatok Bihar mezőváros középkori és kora újkori fejlődéséhez*, In: Tötös Áron (Szerk.): *Studia Historica Transylvaniensia I. Fejezetek Erdély Történetéről*, Erdély Múzeum Egyesület–RODOSZ Bihar, Nagyvárad, 2018.
35. Csorba Mihály: *Adatok Érszalacs várostörténetéhez*, In: Boda Attila (Szerk.): *Interdiszciplinaritás a Kárpát-medencében I*, Budapest, 2019, 433-434.
36. Csorba Mihály: *Egy „leletmentő ásatásról”*, In: Kovács Kiss Gyöngy (Szerk.): *Korunk*, 6/2017, 112-117.
37. Csorba Mihály: *Érolaszi történelmi monográfiája*, Érolaszi, 2024.
38. Csorba Mihály: *Érsemjén kismonográfiája*, Nagyvárad, 2002.
39. Csukovits Enikő: *Sedriahelyek - megyeszékhelyek a középkorban*, In: *Történelmi szemle*, 1997 (39. évfolyam)3-4. szám, 363-396.
40. Dankó Imre: *A Berettyó-völgy középkori települései-, közlekedési- és árucsereszonyai*, In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 6*. Debrecen, 1979.
41. Dr. Karácsonyi János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, Budapest 1924, IX. Könyv. *A magyarországi Kláraszűzek története*.
42. Dr. Komáromy András: *A szentjánosi monostor Biharban*, In: *Századok* 1893.
43. Dumitrașcu, Sever – Crișan, Ioan: *Un pandantiv cu steaua lui David descoperit la Cefa,*” La Pădure” In: *Crisia*, 26-27, 1996-1997, 36-49.
44. Dumitrașcu, Sever: *Biharia*, Nagyvárad, 1994.
45. Dumitrașcu, Sever: *Repertoriul Monumentelor naturii, archeologice, istorice, etnografice, de artă din județul Bihor*, Nagyvárad, 1974.
46. Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, 1946.

47. Éder Katalin: *Mezővárosi plébániatemplomok középkori városmentes tájakon*, Doktori disszertáció, Budapest, 2010.
48. Éder Katalin: *Mezővárosok és plébániatemplomok a középkori Hegyalján*, In *Urbs - Magyar várostörténeti évkönyv 4*. Budapest, 2009
49. Emödi Tamás: *A siteri református templom és falképei*, Nagyvárad, 2010.
50. Emödi Tamás: *Bihar: ispánsági vár, püspöki székhely, civitas és nemrég azonosított bazilika maradványai*, In *Szent László koronája*, Kollár Tibor (Szerk.), Kolozsvár-Nyíregyháza, 2024, 109-130.
51. Engel Pál: *A török dúlások hatása a népeségre: Valkó megye példája*, In *Századok*, 2000.
52. Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről*. In. *Századok*, 1982.
53. Engel Pál: *Magyarország története, 1301-1526*. Budapest, Osiris, 1998.
54. Engel Pál: *Magyarország a középkor végén (Digitális térkép a középkori Magyar királyság településeiről -1383, 1439, 1498)*.
55. Érdújhelyi Menyhért: *Kutatásaim a római levéltárakban*, In: *Katholikus Szemle*, Budapest, X/4, 605–646.
56. Eubel, Conrad: *Hierarchia catholica medii aevi : sive Summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ... e documentis tabularii praesertim vaticani collecta, digesta, edita, III*, 1842
57. F. Romhányi Beatrix: *A Középkori magyar plébániák és a 14. századi tizedjegyzék*, In: *Történelmi szemle*, 61 évf. 3 sz. 339-360.
58. Fejérpataky László: *Magyarországi városok régi számadáskönyvei. (Selmezbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltáraiból.)*, Budapest, 1885.
59. Fekete Nagy, Antonius – Makkai, Ladislaus: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapest, 1941.
60. Ferenci István: *Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál*, In: *Erdélyi Múzeum*, 1996.
61. Frisnyák Sándor: *„Hazánk a korai feudalizmus idején (10-13. század)”*, In: *Magyarország történeti földrajza*, Tankönyvkiadó, 1990, 22.
62. Fügedi Erik: *A befogadó: a középkori magyar királyság* In: *Történelmi szemle*, 1979 /2.

63. Gábor Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*. Budapest, Grill, 1908.
64. Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei /10th and 11th Century Burial Sites, Stray Finds and Treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.I–II*. Szeged. (MHÁS 6)
65. Gáll Erwin: *Az erdélyi-medence, a partium és a bánság temetőinek lehetséges társadalmi besorolásáról és a besorolás buktatóiról*, In Hermann Róbert (szerk.): *Hadtörténeti közlemények*, Budapest, 2010.
66. Gáll Erwin: *Honfoglalás- és kora Árpád kori szórványleleteinek elemzése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban*, Doktori értekezés, 2008.
67. Gallacz János: *Monografia a Körös-Berettyó völgy ármentesítéséről és ezen völgyben alakult vízrendező társulatokról I. A Körös és Berettyó völgye*, Nagyvárad, 1896.
68. Gánoczy Antonio: *Diatribae de Sancto Ladislao*, Bécs, 1776.
69. Gánoczy Antonio: *Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao fundatore Episcopatus Varadiensis*, Nagyvárad, 1775.
70. Gánoczy Antonio: *Dispunctio Diatribae a Georgio Pray in dissertationem de Sancto Ladislao...*, Nagyvárad, 1781.
71. Georgii Pray, Stephani Katona et Danielis Cornides: *Epistolae exegeticae in Disputationem Antonii Gánóczy*, Pest, 1784.
72. Győrffy György: *A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírás*, A MTA Társadalmi-Történeti tudományok osztályának közleményei, 2. Kötet, 1952.
73. Győrffy György: *A székelyek eredete és településük története*, In: *Erdély és népei*, 1941.
74. Győrffy György: *Anonymus Rejtély, avagy történeti forrás*, Budapest, 1988.
75. Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
76. Győrffy György: *István király és műve*, Budapest, 1983.
77. Győrffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*, Budapest 1959.
78. Gyurikovics György: *A' Megyei tisztviselők, főképen Szolga Birák' választása hajdankorban*. Tudományos Gyűjtemény. (VII.) 1841. 52–58.
79. Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a Vegyes-házi királyok alatt*, Budapest, 1899.
80. Havassy Péter: *Heves megye középkori tisztségviselői*. Eger, Dobó Vármúzs., 1986.

81. Heckenast Gusztáv: *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat (53).* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
82. Hoffmann István–Tóth Valéria: *Szemponatok a 11. századi nyelvi és etnikai rekonstrukció kérdéséhez.* In Hoffmann István – Tóth Valéria (szerk.): *Helytörténeti tanulmányok/36*, 2015.
83. Holub József: *Zala megye története a középkorban: 1. köt. Pécs, Zala megye közönsége*, 1929.
84. Hómann Bálint: *Magyar Pénztörténet*, Budapest, 1916.
85. Horedt, Kurt: *Die frühmittelalterlichen Burgwälle Siebenbürgens*, Bonn, 1968.
86. Horváth Jenő: *Várad freskó, Nagyvárad története*, Budapest, é.n.
87. Iványi, Béla (1905) *Bihar- és Bars-vármegyék vámhelyei a középkorban: Biharmegye vámhelyei 1520-ban, Barsmegye vámhelyei 1424-ben.* In: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 12 (2). pp. 81-132.
88. Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Budapest, 1940.
89. Jakó Zsigmond: *Ember és táj a középkori Biharban*, In: *Korunk*, 1994.
90. Jakubovich Emil: *I. Endre király törvénybeidéző ércbilloga*, In *Turul* 1933, 3/4
91. James A. Brundage: *Medieval Canon Law and the Crusade*, 1969.
92. Jankó, Ferenc- Kücsán József– and Szende Katalin (eds.): *Hungarian Atlas of Historic Towns No. 1 – Sopron.* Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron, 2010.
93. Jankovich B. Dénes: *Adatok a Körösvidék középkori vízrajzához és a vizek hasznosításához.* Békés Megyei Múzeumok Közleményei 16. 1996.
94. Jerney János: *A' magyarországi káptalanok és konventek', mint hielmes és hiteles helyek' története*, In: *Magyar Történelmi Tár – 1. sorozat 2. kötet – 1855.I*, 104-106.
95. K. Németh András – Máté Gábor: *Szemponatok és példák a középkori eredetű malmok és malomhelyek folytonosságának vizsgálatához (Kapos és a Völgységi-patak vízgyűjtője)*, In: Báti Anikó – Csoma Zsigmond (Szerk.): *Középkori elemek a mai magyar anyagi kultúrában*, Budapest 2014.
96. Kádas István: *Az Abaúj megyei szolgabírói társadalom a Zsigmond-korban.* *Korall.* 15 (57) kötet 15, 2014. 110–132.
97. Karácsonyi János: *Bihari honfoglaláskori lovassírról*, In: *Archeológiai Értesítő*, 23, 1903.

98. Karácsonyi János: *Szent László, Nagyvárad alapítója* In: Katolikus Szemle, Budapest, 1908.
99. Karcag Ákos -Szabó Tibor: *Erdély, Partium és Bánság erődített helyei*, Semmelweis kiadó, Budapest, 2010.
100. Katona-Kiss Atilla: *A kárpát-medencei bolgár térhódítás a 9. században*, In: Gaál Attila (szerk.): *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XXXI*, Szekszárd, 2009, 37–56.
101. Kenneth Pennington: *The Prince and the Law, 1200–1600: Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition*, Berkeley: University of California Press, 1993, 54–60.
102. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
103. Kniezsa István: *Erdély víznevei*. Kolozsvár, 1942. 18.
104. Kniezsa István: *Keletmagyarország helynevei*. In: Deér József–Gáldi László (Szerk.): *Magyarok és románok*, 1943.
105. Kniezsa István: *Magyarország népei a XI.-ik században*. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. II, 365–472. Reprint kiadás: Kisebbségkutatás könyvek. Budapest, Lucidus kiadó, 2000.
106. Kollmann Örs László: *Szemponatok az észak-gömöri központi helyek középkori és kora újkori fejlődésének vizsgálatához*, In: *Analecta Mediaevalia, II, Várak, templomosok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról*, Argumentum kiadó, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, (Szerk.): Neumann Tibor, 2004
107. Kormányos László: *Nagyvárad krónikája*, Nagyvárad, 2019.
108. Koszta László: *A bihari püspökség alapítása*, In: Klaniczay Gábor- Koszta László- Körmendi Tamás- Szende Katalin- Szovák Kornél- Weis Boglárka- Zsoldos Attila: *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*, 2014.
109. Kovács Lajos: *Az Érmellék madarai, különös tekintettel az Ér mocsarai lecsapolásának ökológiai következményeire*, In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: *Studia Naturalia* 1.Szeged, 1999.310-311.
110. Kőfalvi Tamás: *Malmok és malomhelyek a pécsváradi konvent hiteleshelyi gyakorlatában*. In: Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva (Szerk.): *Studia Professoris – Professor Studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. MOL, Budapest., 2005.

111. Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története, I. A kezdetektől 1606-ig*, Budapest, 1986. 179.
112. Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai. 2. Középkor - István Király Múzeum közelményei. A. sorozat 14*, Székesfehérvár, 1972.
113. Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpád-kori állam és jogrendszer*, Szeged, 1998.
114. Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
115. Kristó Gyula: „*A honfoglalók megtelepedése a Kárpát-medencében*”, In Veszprémy László (Szerk.): *Honfoglaló őseink*, Budapest 1996, 207-222, 214. o.
116. Kristó Gyula: *A magyar államalapítás*, In *Történelmi szemle*, 2001, 1-2 sz, 113-121.
117. Kristó Gyula: *A XI. századi hercegség története Magyarországon*, 1974.
118. Kristó Gyula: *Magyarország története 895-1301*, Osiris, Budapest, 2007, 75
119. Kropač, Ingo Herbert: *Mühlen und Mühlenrecht in der Steiermark während des Mittelalters*. Doktori értekezés. Universität zu Graz, Graz, 1982.
120. Kubinyi András: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*, In: *Dél-Alföldi évszázadok 14. Városok, mezővárosok és központi helyek az Alföldön és az Alföld szélén*, Szeged, 2000.
121. Ladányi Erzsébet: *Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon: az oppidumok jogélete*, In: *Levéltári Szemle*, 42. 1992, 4. Szám 3–12. o.
122. Lakatos Attila: *10-11. századi temető a Köröstarján-Csordásdombon*, In: *Archeológia Értesítő*, 2003, 211-227.
123. Lakatos Bálint: *Mezővárosi oklevelek Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301-1526*, Budapest, 2013, 86-88.
124. Lakatos Balla Attila: *Cimitirul medieval de la Salacea dealul Vida*, In: *Crisia* 38, 2008, 23-44.
125. Lakatos-Balla Attila: *A Biharvármegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet régészeti és műemlékvédelmi levelezése (1872-1929)*, Nagyvárad, 2014.
126. Lampe, Friedrich Adolph: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania. Trajectum ad Rhenum*, Utrecht, 1728.

127. Langó Péter: *A Kárpát-medence 10. századi emlékéanyagának kutatása, mint nemzeti régészet*, In: Czoch Gábor (főszerk.): *Korall*, 2006.
128. Lengyel Alfréd: *Az autonom nemesi Győr megye kialakulása és működése 1526-ig*. In: Uzsoki András (szerk.): *Arrabona*. A Győri Múzeum Évkönyve. Győr, Győri Xántus János Múzeum, 1965. (7).
129. Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás (szerk.): *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*. I: *Obligationes, Solutiones* Budapest-Róma, 2014.
130. Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás (szerk.): *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*. II: *Divisiones, Provisiones, Visitationes, Qundennia, Rationes, Annantae, Obl. Part., Legationes, Varia, Taxae*, Róma, 2014.
131. M. Nepper Ibolya: „*Újabb honfoglaláskori temetők Biharban*”, In Wolf Mária - Révész László (szerk.): *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*, Miskolc 1996, 47-56, 47. o. 44,
132. M. Nepper Ibolya: *Hajdú-Bihar megye 10-11. századi sírleletei*, Budapest-Debrecen, 2002, I-II.
133. Madgoreanu, Alexandru: *Voievodatul lui Menumorut în lumina cercetărilor recente*, In: *Analele Universității din Oradea. Istorie Archeologie*, 11, 2001.
134. Maksái Ferenc: *A középkori Szatmár megye*, In: *Századok – 1941 Történeti irodalom*: Ism.: Makkai László 194.
135. Maksay Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I. kötet*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 16. Budapest, 1990.
136. Mathieu Arnoux: *Les moulins à eau en Europe occidentale (IXe–XIIIe siècle). Aux origines d’une économie institutionnelle de l’énergie hydraulique*. In: *L’acqua nei secoli altomedievali*. Spoleto, 12–17 aprile 2007.
137. Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország*. MNyTK. I. 6. Budapest, 1925—29.
138. Mesterházy Károly: *A Tiszántúl IX - X. századi bolgár emlékei*, In: *Folia Archeologica* XXVIII. 1977.
139. Mesterházy Károly: *Adatok a bizánci kereszténység elterjedéséhez az Árpád-kori Magyarországon*, In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1968.
140. Mesterházy Károly: *Izmaeliták, böszörmények, volgai bolgárok*, In: Bencsik János (szerk.): *Hajdúsági Múzeum Évkönyve I.*, Hajdúböszörmény, 1973.

141. Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*, Budapest: Osiris Kiadó, 2007
142. Mezősi Károly: *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692)*, Budapest, 1943.
143. Módy György: „*Hajdú-Bihar megye településtörténetének vázlatja a török hódoltságig*”, In: *Hajdú-Bihari kéziratos térképek II.*, szerk. Gazdag István (Szerk.): A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei 18, Debrecen 1982.
144. Módy György: *Nyugat-bihar és Dél-Szabolcs települései a XIII. század végéig*, In Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1995-1996, (Szerk: Sz. Máthé Márta-Selmeczi László), Debrecen, 1998.
145. N. Kiss István: A bihari borvidék a XVI. század végén, In: *Századok*, 1958, 5-6 sz.
146. Némethi János: *Az Érmellék ősrégészeti, császár- és árpádkori kutatásának története dr. Roska Márton és dr. Andrassy Ernő barátságának tükrében*, In: *Dolgozatok az erdélyi múzeum érem- és régiségtárából - Új sorozat VI-VII. (XVI-XVII) kötet 2011-2012 - Új sorozat VI-VII. (XVI-XVII) kötet 2011-2012.*
147. Neumann Tibor: *Nyitra megye hegyentúli járásának kamarahaszna-összeírása 1452-ből*. In: Neumann Tibor - Rácz György (szerk.): *Honoris causa: tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, Analecta mediaevalia) 183–234.
148. Neumann Tibor: *Választott nemesi esküdek Nyitra megyében: Az 1486. évi 8. tc. végrehajtása*. Századok. 139 (2) kötet 139 2005. 261–289.
149. *Nyelvtörténeti adatok. A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke*. Kiadja: Jakubovich Emil. MNy. 22, Budapest, 1926.
150. Oszvald Ferenc: *Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez*, In: *Művészettörténeti Értesítő* 1957, 234- 254, 251-252.
151. Ottományi Katalin-Dr. Andrassy Ernő: *Volt egyszer egy múzeum*, Budapest 2023.
152. *Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából, 1864 Bihar vármegye I.*, Közzéteszi: Hoffmann István és Kis Tamás Debrecen, 1996.
153. Petri Mór: *Szilágy vármegye monográfiája*, I, 1905.
154. Pleidell Ambrus: *A magyar várostörténet első fejezete*, In: *Századok – 1934. Értekezések I.158*
155. Podhraczky György: *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája*, Buda, 1836.

156. Pray Georgii: *Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao*, Pozsony, 1774.
157. Rác Anita: *A régi Bihar Vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*, 2007
158. Rác Anita *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*, Debrecen, 2005.
159. Radó Polikárp OSB: *Enchiridion liturgicum*. 1-2. köt. Roma, 1961.
160. Reinhard Härtel: *Von Wasser- und Mühlenrecht im Hochmittelalter*. In: *Recht und Geschichte. Festschrift Hermann Baltl zum 70. Geburtstag*. Hrsg. Helfried Valentinitzsch. Leykam, Graz, 1988.
161. Révész László: *A régészeti hagyaték és a nyelvészeti kutatások kapcsolatai a 9–11. századi Kárpát-medencében (szemelvények)*. In Hoffmann István – Tóth Valéria (szerk.): *Helytörténeti tanulmányok/36*, 2015.
162. Romat Sándor: *Cserépbogrács-töredékek a Nagykárolyi Városi Múzeum és az érmihályfalvi Dr. Andrássy Ernő Múzeum gyűjteményéből*, In: NyJAMÉ LVIII. 2016.
163. Rousseau, Felix: *L'expansion wallonne et lorraine vers l'Est, au XIe et XIIe siècles*, Bruxelles, 1937, 178—179.
164. Rüszt-Fogarasi Enikő: *Kolozs vármegye szolgabírái a középkorban*. Turul. 82 (1) kötet 82 2009. 1–12.
165. Rüszt-Fogarasi Enikő: *Központi helyek az erdélyi középkori vármegyében* In: *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001
166. Rüszt-Fogarasi Enikő: *Privilegiile și îndatoririle orașelor din Transilvania voievodală*, Cluj-Napoca, 2003.
167. Stanciu, Ioan: *Cercetarea arheologică a epocii migrațiilor și perioadei de început a epocii medievale timpurii (sec V-IX. p. Chr.) în teritoriul Nord-Vestic al României*, In: Cozma, Călin – Tamba, Dan – Rustoiu Aurel (szerk.): *Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani*, Zilah, 2001.
168. Stanciu, Ioan: *The problem of the earliest slavs in intra-carpathian Romania (Transylvania and the North-west vicinity)* In: Fusek, Gabriel (főszerk.): *Slovenska Archeologia*, LXI, 2, 2013.
169. Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media - Debrecen U. P., 1998.
170. Sudár Balázs: *A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika forgatagában (1657 – 1665)*. Hadtörténelmi Közlemények 124. évf. 3. sz., 2011.

171. Szabó János Győző: *Az egri kincstári serfőzés kezdetei a XVI. Században*, In: *A Heves Megyei Levéltár közleményei 12.*, Eger, 1990.
172. Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar mezővárosi fejlődésről*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
173. Szálkai Tamás: *Bihar vármegye és a Hajdúkerület közigazgatási története 1848-ig*, http://data.hbml.hu/kozigazgatas/tanulmanyok/tanulmany_szt_3.htm, letöltve 2025.03.27.
174. Székely György: *A székesfehérvári latinok és vallonok a középkori Magyarországon* Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai. 2. Középkor - István Király Múzeum közelményei. A. sorozat 14.* (Székesfehérvár, 1972), 64.
175. Szende Katalin: *Az ispánsági vártól a városig: miért, hogyan – vagy miért nem?* In: Szentesi Edit- Mentényi Klára - Simon Anna (Szerk.): *Emlékkönyv Dávid Ferenc 73. születésnapjára I.* Budapest, 2013.
176. Szikszai Mihály: *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye közútjainak története a 20. századig*, In: *Hidak Jász-Nagykun-Szolnok megyében*, Szolnok, 2000.
177. Szilovics Csaba: *Az adórendszer és az adóigazgatás működése és az adózói jogok érvényesülése az Árpád-korban* In: *Jura*, 2024/2., 68-101.
178. Szirmai Szirmay Antal: *Szathmár vármegye fekvése, története és polgári esmerete*, Buda, 1810.
179. Szöcs Tibor: *A nádori intézmény korai története 1000-1342, IV. Az ország nádorától az „ország nádoráig” (A nádori intézmény vázlatja a 12. század végétől 1343-ig)* - In: *Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.*, Budapest, 2014.
180. Szőke Melinda: *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*, Debrecen, 2015.
181. Takács Miklós: *Három nézőpont a honfoglaló magyarokról*, In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat 1 (11.) kötet*. Kolozsvár 2006.
182. Thoroczkay Gábor: *Megjegyzések az egri és bihari (váradi) püspökségek esetleges korai kapcsolatáról*. In: *Belvedere Meridionale vol. 33. no. 1.* 2021, 13–18.
183. Thuróczy János: *A magyarok krónikája, (Bellus Ibolya fordítása)* Osiris, Budapest, 2001.
184. Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest, 1979.
185. Tóth Szabó Pál: *A bihari vár*, In: *Századok*, 1900.

186. Tringli István: *A magyar szokásjog a malomépitésről*. In: Neumann Tibor (Szerk.): *Tanulmányok a középkorról*. PPKE, Bp.–Piliscsaba, 2001.
187. Tringli István: *Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről*, In: *Történelmi szemle*, 1997 (39. évfolyam)3-4. Szám, 387-400.
188. Tringli István: *Megyék a középkori Magyarországon*, In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 27., 2001, Vármegyék és szabad kerületek 1-2., 19-50.
189. Tringli István: *Megyék a középkori Magyarországon*. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor, RáczGyörgy. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) Budapest–Piliscsaba 2009.
190. Tüskés Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára Budapest, 2008.
191. Váczy Péter: *A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI–XII. században*, Miskolc, 1930.
192. Vadas András: *Terminológiai és tartalmi kérdések a középkori malomhelyek körül*, In: *Történelmi szemle* LVII, 2015,4, 619-648.
193. Vajda Tamás: *1326 és 1344 közötti okleveles adatok a hazai vízimalmokról*, In: http://acta.bibl.u-szeged.hu/65349/1/kozepkortorteneti_tanulmanyok_07_375-407.pdf letöltve 2024.05.17.
194. Vass Előd.: *A kalocsai náhije 1548. évi török adóösszeírása*, In: Horváth Attila – Orosz László (Szerk.): *Cumania 6. Historia*, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, Kecskemét, 1979.
195. W. Kovács András: *Az erdélyi vármegyék középkori szolgabírái*, In: Erdélyi Múzeum egyesület, LXXVIII, 2016. 1, 1-12., 4-5.
196. W. Kovács András: *Szolgabírák és járások a középkori Erdélyben*. Erdélyi Múzeum. 3–4. kötet 3–4. 2010. 33–42.
197. Weis Boglárka: *A királyketteje és az ispán harmada, Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történelemtudományi Intézet Budapest, 2013.
198. Weis Boglárka: *Vámok és vámszedés az Árpád-kori Magyarországon*, 2006.
199. Weisz Boglárka: *Bihar megye hatóságának működése a Zsigmond-korban*, In: Klaniczay Gábor- KosztaLászló-Körmendi Tamás- Szende Katalin-Szovák Kornél- Weisz Boglárka- Zsoldos Attila: *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*, 2014,117-148.

200. Weisz Boglárka: *Megjegyzések az Árpád-kori sóvámolás és -kereskedelem történetéhez*, In: *Acta Historica*, 125. 2007.
201. Weisz Boglárka: *Vásárok és piachelyek a középkori Magyar Királyságban (1000–1526)*, Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2012.
202. Wilhelm Sándor: *Az Érmellék gerinces faunája*, In: *Természeti környezet, a mezőgazdaság lehetőségei. Érmelléki kalauz 2.* Ekéné Zamárdi Ilona (Szerk:), Debrecen, 95.
203. Zatykó Csilla: *Madárlátta táj. Tájrégészet és légifotózás*. In: *Határtalan Régészet 2022/4*.
204. Zimmermann, Franz - Werner, Carl- Gündisch, Gustav (szerk.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII*, Hermannstadt–Köln–Wien–Bucuresti 1892–1991.
205. Zlinszky János: *Az ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében*. Székesfehérvár 1976.
206. Zolnay László: *Magyar szakácsok a középkorban*, In: Borza Tibor (szerk.): *A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum évkönyve 1970* (Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 1970)
207. Zsoldos Attila: *Az özvegy és a szolgabírák*. In: *Századok*. 137 (4) kötet 137 2003. 783–808
208. Zsoldos Attila: *Bihar megye korai története*, In: Klaniczay Gábor- KosztaLászló-Körmendi Tamás- Szende Katalin-Szovák Kornél- Weisz Boglárka- Zsoldos Attila: *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*, 2014, 167-190.
209. Zsoldos Attila: *Korai vármegyéink az újabb történeti kutatások fényében*, In: *Castrum (Castrum bene)* vol. 11, 2010.
210. Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Budapest, 2011.